

Humanistická čeština

Humanismus – obecný názor

Renaissance – sloh, styl a doba

- vznik humanismu v Itálii 13.-14. století v severoitalských městských republikách, čist a spát potřebovali, 1. intelektuálové středověku, obrat k světu, zájem o antiku...
- humanismus u nás – za Karla IV. – dopisoval si s Francescem Petrarcou, latinské dopisy biskupa Jana ze Středy; u nás opožděný nástup, kontinuita přerušena husitstvím – od 2. pol. 15. století
- latina stále literárním jazykem, ale ne středověká, nýbrž klasická – část spisovatelů vědomě pěstovala humanismus v češtině
- vynález knihtisku : 1. tištěná kniha – statuta Arnošta z Pardubic = první pražský arcibiskup (pražské arcibiskupství 1344) – text týkající se reformy diecéze, tisk v Plzni po r. 1468 – rozšíření čtenářské obce díky knihtisku

stav češtiny v 15. století

- 14. století – dlouhá vývojová cesta jazyka, diferenciací žánrů x 15. století klidnější údobí – např. archaické morfologické tvary a lexikum Husovým vlivem odstraněny; požadavky na jazyk se nestupňují (žádné nové žánry nebo významy, které by čeština usilovala vyjádřit)
- popularizace spisovného jazyka pokračuje za podpory knihtisku; vzájemný vliv psaného a mluveného jazyka – kolísání v hláskové a tvarové podobě psaného jazyka
 - o *uó* převažuje nad *o* (*buóh* místo *bóh*)
 - o *ou* (psáno *au*) převažuje nad *ú* (*tvou rukou* místo *tvú rukú*)
 - o až v 16. století: *í* místo *ie* (*více, dříve* místo *viece, dřieve*)
 - protetické *v* (*volověný, von*)
 - *ej* (psáno *aj*) místo *ý* (*zmejlití se*)
 - složené tvary adjektivní místo jmenných (*byl bohatý* místo *byl bohat*)
 - instr. pl. M a N koncovky *-mi, -ami* místo *-y* (*časmi, skutkami*)
 - o u středního rodu toto už od Husa

Rozvoj syntaxe v češtině 16. století

- ovlivněna latinským humanismem; **obhajoby češtiny** – č. má srovnatelné vyjadřovací schopnosti jako latina
- záliba v tzv. periodách – ciceronská perioda = souvětí skládající se ze 2 souměrných částí – předvětí a závětí, oddělené dvojtečkou; na začátku společný podmět věty hlavní a jedné z vět vedlejších; využívá se souvětých interpozic – prostředek k dosažení soudržnosti i napětí
 - př. z Obrany Karla staršího z Žerotína, 1606 – viz přílohu na papíře vysoký šlechtic ve vysokých veřejných fcích, spisovatel – koresp. zachována
- **Apologie** - psána jako dopis **Jiříkovi z Hodic**, který **Karla staršího ze Žerotína** kritizoval za pasivitu, za odchod z veřejného života. Doklad soudobé řečnické prózy

Dále se zachovala jeho korespondence s mnoha významnými lidmi.

Karel starší ze Žerotína, známý též jako kacířský baron ([15. září 1564 Brandýs nad Orlicí](#) - [9. říjen 1636 Přerov](#)) byl český (resp. moravský) šlechtic, politik a spisovatel.

Vystudoval bratrskou školu v [Ivančicích](#), později studoval na evangelických školách ve [Štrasburku](#) a [Basileji](#). Byl vychován v českobratrské víře, v dospělosti se stal ochráncem a světskou hlavou [jednoty bratrské](#) na Moravě. V letech [1578](#) - [1587](#) studoval (právo, teologii a jazyky) a cestoval po Evropě, v této době získal mnoho kontaktů na přední evropské politiky.

Roku [1591](#) bojoval ve [Francii](#) na straně [hugenotů](#). V roce [1594](#) se stal členem moravského zemského soudu. Zapojil se též do válek proti Turkům, kde velel moravské jízdě. Postupem času se stal vůdcem stavovské opozice, proto byl roku [1599](#) zemským podkomořím [Zikmundem z Dietrichštejna](#) obviněn ze zlehčování císařského majestátu a velezrádného spojení s [Francií](#) a falckým [kurfiřtem](#). Obvinění se nezakládalo na pravdě, což se i v následném procesu prokázalo. Tento proces, však velmi ovlivnil **Karla staršího ze Žerotína** a poté co byl zbaven úřadu odešel do ústraní.

Do politiky se aktivně zapojil až v r. [1607](#), kdy se ve sporu [Rudolfa II.](#) s [Matyášem](#) postavil na stranu Matyáše. Podílel se na vzniku rakousko-uhersko-moravské konfederace, která podporovala [Matyáše](#). Do této konfederace se snažil zapojit české stavy, které v tu dobu jednaly s [Rudolfem II.](#), jehož se za vydání tzv. [Rudolfova Majestátu](#) (tehdy nazýván pouze Majestát), rozhodly podpořit. To vedlo k odtržení [Čech](#) a [Moravy](#). Na Moravě se na základě tzv. [libeňské smlouvy](#) ([1608](#)) ujal vlády Matyáš.

Od roku [1608](#) působil na Moravě ve funkci zemského hejtmána, roku [1615](#) byl na vlastní žádost tohoto úřadu zbaven.

Roku [1618](#) se opět aktivně zapojil do politiky, kdy podporoval [Matyáše](#) a usiloval o mírové vyřešení situace. Zúčastnil se jednání ve Vídni, kde Matyáš zemřel.

Po vítězství opozice na Moravě (květen [1619](#)), byl **Karel starší ze Žerotína** držen v domácím vězení. Po [bitvě na Bílé hoře](#) ([1620](#)), mu bylo nabídnuto, že jako nekatolík smí zůstat na svém panství. V této době se snažil (především finančně) pomáhat obětem rekatolizace českých zemí.

Především jeho zásluhou se podařilo přesunout tiskárnu [jednoty bratrské](#) do [Lešna](#) (nyní polské město Leszno) a její knihovnu do [Vratislavi](#). Roku [1629](#) dobrovolně odešel do exilu, do Čech a na Moravu však dále jezdil.

Od roku [1633](#) žil v [Přerově](#), kde i zemřel.

Další syntaktické vlastnosti češtiny 16. století

- *ač, ačkoliv* – ustálil se už novočeský přípustkový význam – dříve též význam podmínkový
- nepravé vztahné věty – samostatné věty, připojené k textu vztahnými zájmeny (např. *kterýž*) v různých pádech – formálně signalizována syntaktická závislost, která však fakticky neexistuje
 - př. spis Daniela Adama z Veleslavína *Politia historica* (1584)
 - „Nejprvé, že jsou všechny a všelijaké knihy psáti musili: **kterážto** věc netoliko mnoho chvíle a času potřebovala, ale i přepisování takové (...) mnoho peněz stálo.“
 - podtržené – dvojice synonym

př. Isokratova řeč k Démonikovi, z řečtiny přel. Václav Písecký (1482-1511)-
Píseckého předmluva – obrana jazyka českého
z české předmluvy

„Pro tyto tehdy příčiny, ač jsou ještě i jiné velmi mnohé, rád sem na sebe tu práci vzal, abych tuto řeč Isokratovu, **kterouž nějakého Démonika, a skrze něho všechny mládence**“

k ctnostem napomíná (1), vedlé mé možnosti, jestliže ne tak ozdobně (4), jak sám jest v sobě (2), neb to není možné (3), aspoň věrně (4) v češtinu přeložil a tobě za znamenie a závdavek našeho přátelstvie oddal, kterouž že vděčně přijmeš, nepochybují.“

nepravá vztažná věta

interpozice větné (vedlejších vět) – 1, 2, 3

interpozice větněčlenská (vlozeno mezi části kondicionálu *abych ...přeložil*)

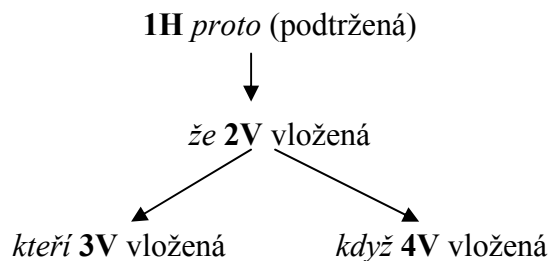
- interpozice vedlejších vět

př. Příhody Václava Vratislava z Mitrovic (1576-1635), cestopis, tiskem až Fr. Martin Pelcl 1777

člen diplomatického poselstva, o cestě do Cařihradu, vězení

prostý sloh

„Náš pan orátor proto, že všichni Turci, kteří tu byli, na nás, když jsme jedli, oči vytřeštili, nerad u nich noclehů míval (...).“

- interpozice větněčlenská

konkrétně vkládání rozvíjející části substantiva mezi přívlastek shodný a toto substantivum – spojení subst. + přív. shodný nestojí v těsném sousedství, ale odděleny právě interponovaným (vloženým) větným členem

př.: u Václava Píseckého *duvod mého k tobě přátelstvie*

JAK Labyrint

„Když jsem tak nescíselné létajících Smrti střel množství spatřil (...).“

- antepozice přívlastku neshodného

předsouvání přívlastku neshodného před řídicí substantivum

př. *k tobě přátelstvie* *Smrti střela* *předešlých časuov historiae* (Veslavín)

- postpozice přívlastku shodného

kladení přívlastku shodného za řídicí substantivum; častější jev než to předchází

př. Mikuláš Konáč z Hodiškova (zemř. asi 1546) – z Pravidla lidského života

„Když pak přišel čas porodu ženy jmenované, porodila jest syna pěkného a utěšeného.“

- i v nč. v některých případech přetrvává tento pořádek jako nepříznačový, běžný (odb. názvosloví hlavně přírodních věd)

- verbum finitum na konci věty

= sloveso v určitém tvaru, vliv latiny – očekávaný v textech vysokého stylu, ale objevuje se i v textech jiných, s nižší mírou intelektualizace, které si ani nekladou za cíl působit esteticky

př.

list Pražanům ze sněmu benešovského, 1516

„Pak milí páni města! nedělajíce více ruoznic, kterýchž je prvé dosti, vezměte to před se, čeho ste pánu našemu i nám i sobě sami povinni zachovati, a tudy aby se to psaní pěkně vaše skutkem pravé učinilo, a lidé aby tomu uvěřiti a místo dáti mohli, že pána svého tak milujete a vo JMt a toto království tu péči máte, vo kteréž péči mnoho a často mluvíte i vypisujete.“

také **nepravá vztažná věta** a na konci dvojice synonym

● přechodníkové konstrukce

přispěly k syntaktické kondenzaci textů

př. z Vladislavského zřízení zemského, 1500 – přispělo k upevnění pozic šlechty ve vztahu k městům a králi

„*Vykladači bedlivě a věrně (...) se snažovali: od slov a smysla pravého v Zákoně Božím zavřeného, na žádnou stranu se neuchylujíce: ovšem, k nějakým mylným smyslům a rozumům lidským jich nikoli netahajíce: ale upřímně, jazyku toho, kterýmž ta svatá Písma od boha mluvena i psána jsou, šetříce (...)*“

začn. část přechodníků nekongruentních (v naší ukázce naopak shodné) – viz další příklady

př. nekongruentních přechodníků

Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic (1564-1621) Cesta z království českého do

Benátek, odtud po moři do země Svaté, země judské a dále do Egypta..., 1608

„*Arabové, vyskytna se nad vodou*“ zde od dokonavého slovesa utvořeno participium nt-ové a s Msg. koncovkou

- dnes je možné použít jen přech. minulý, tedy tvar participia s-ového shodný v rodě i čísle, tedy *vyskytnuvše se*

př. Viktorín Kornel ze Všehrd

[páni] „*(...) slyše strany a jejich přelíčení (...) našli za právo (...)*“

- od N slovesa part. Nt-ové, ale koncovka Msg. místo pl. – *slyšice*

● ad přechodníky – ústup absolutních přechodníkových vazeb (volných)

- dříve běžné např. v Dalimilově kronice
- „*hledaje kněz český cizieho oběda, i utka jeho bieda*“
- přechodníkový děj a děj vyjádřený verbem finitem mají různé podmínky
- tendence zapojit přechodníkové vazby pevněji do syntakt. struktury časem pozvolna převládla

● infinitivní vazby ovlivněné latinou

<i>Dva překlady listu Poggia Florentského o odsouzení M. Jeronýma Pražského</i>	
<i>z r. 1495</i>	<i>D. A. z Veleslavína, 1585</i>
[o Jeronýmovi] „řka, že prvé má svú při věsti...“	„pravě <u>slušné a náležité býti</u> , aby na artikule žalobníkuov svých odpovídal...“ <i>NOM + inf</i>
	nč. ... že je slušné a náležité (vhodné)

Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic: Cesta z Prahy do Benátek..., 1546

„poznáv první díl můj příliš prodloužený a pracný býti“

= poznáv, že je prodloužený a...

AK + inf

- zvýšené užívání pasiva, zvl. opisného

př. dva překlady listu Poggia Florentského o odsouzení M. Jeronýma Pražského

starší	mladší
z r. 1495	D. A. z Veleslavína, 1585
3. pl. aorist <i>vedú</i> <i>kázali</i> <i>když mu toho odpierali</i>	<i>přiveden jsa</i> <i>rozkázáno bylo</i> <i>když mu toho odepřino</i>

- místo *byl přiveden*, *přivedli ho*

ad humanistická čeština v soukromé korespondenci

neplatí předchozí syntakt. charakteristika – jen omezeně, blízkost mluveného jazyka

- listy Perchty z Rožmberka (1429-1476)– dcera Oldřicha z Rožmberka, provdána proti své vůli za Jana z Lichtenštejna – o jejím nešťastném manželství trvajícím 24 let , nedostatečně materiálně zajištěna, v nedůstojném postavení osaměle žila ve Znojmě – vypovídají dopisy, adresované otci a bratrům
- diktovala písaři, neuměla psát, ale číst ano – Bílá paní
- **přečíst kousek** – rysy mluveného jazyka, nepřímá řeč – že
 - částice – začátky – *a tak*, nejasné hranice vět – proud řeči

Rozvoj slovní zásoby

- lexikum se obohacovalo více přejímáním než neologismy:
- latina – jazyk vědy a školství: *deklinovati, conjugovati, dikcionář, edici*
- francouzština a jiné románské jazyky – vojenské a obchodní výrazy:
 - *armáda, jenerál, kapitán, ložírovat, admirál, korsar* („pirát“)
 - + hudební z italštiny
- němčina – běžné předměty, konverzační obraty, řemeslnická terminologie:
 - *fedrovat, forcug* („přednost“), *z gruntu, koštovati, pergmistr, havíř, hoblík*
 - jazykové kalky z němčiny – napodobení slovtvorné struktury, nebo celé slovesné vazby
 - *přehánět – übetreiben*
 - *záviset – abhängen*
 - *navzdory – zum Trotze*
 - *držeti koho zač – jemanden für etw. halten*
- ad nová slova:
 - abstraktní – označení pojmů/ skutečností – za účelem zpřesnění abstraktního vyjadřování: *námitka, všeobecný, možný, stran(y)* – předložka s gen.
 - *druh* – genus *látka* – material *nepřetržitý* – continuus
 - adjektiva na *-itý*: *nepřetržitý, určitý* za starší významově nediferencované
 - *nepřetržený, určený*
- adjektiva na *-telný* místo lat. – *bilis*: *snesitelný, nesrozumitelný, neuhasitelný*

ustálení spisovného jazyka koncem 16. století

- zásluhou jazyka Bible kralické, který normou
- spisovný, nebo lépe v té době psaný jazyk se lišil od mluveného, ten progresivnější

mluvený jazyk:

- ustálilo se: *ů* místo *uó* (*bůh* místo *buóh*)
í místo *ie* (*víra*, *více* místo *viera*, *viece*)

ej místo *aj* (*dej* místo *daj*)

- kolísá: *y* místo *ej* (*pýcha* místo *pejcha*)
o- nebo *vo-* na počátku slova (*oči/ voči*)
l se ještě nedůsledně píše (*hýko, volat*)
i místo *é* (*krásnýho* místo *krásného*)

jazyk Bible kralické:

- reprezentuje úzus Jednoty bratrské (pravopis, hláskosloví, morf..) a je jeho kodifikací – úzus konzervativní
- nový biblický překlad – Bible kralická, 1579-1593 – 6 dílů
- iniciátorem Jan Blahoslav (1523-1571), přel. NZ z řečtiny
- zbytek překladu (z hebrejštiny) Bible je kolektivní dílo, avšak jednotný styl s Blahoslavem
- jazyk: hláskosloví: *pýcha, krásného, oči* bez *v-*, dvojí *l*
 - o tvarosloví: 7.pl. M a N na *-y*, zřídka jinak (*zubami, kyjmi*)
 - duálové tvary: *dvě hodině*
 - staré imperativy: *modlte se*
 - složená tvrdá adjektiva převládají: *byl bohatý*
 - jmenná přivlastňovací adjektiva převládají *syna Josefova*; jen zřídka složená typu *syna Josefového* (tato složená už tehdy byla běžná např. v korespondenci a později v barokní češtině i v tiscích)
 - jen zřídka unifikace rodů v nom., ak. pl. N u tvrdé složené deklinace a slovesných participií – čili převládá *vrata byla železná, veliká jablka, léta nastala* – méně se objevuje *vrata byly železné, veliké jablka, léta nastaly* – opět jinde v té době už unifikace běžná, stejně jako dnes v mluveném jazyce

bratrský pravopis

v 16. století sjednocení pravopisného úzu

- ne zcela důsledná realizace Husova diakritického pravopisu
- - kvantita se označuje čárkou kromě *i*, které se zapisuje znakem *j*
 - *j* = [i]
 - *g* = [j] nebo *y* = [j] na začátku slova či slabiky *ej*, *aj* *neydále*
 - *ǵ* = [g] v cizích slovech, nedůsledně *ǵrunt*
 - *ů* = [ú] nově vzniklé z *uo*
 - po *c*, *s*, *z* následuje *y* *cyzý, sýla* (dobová výslovnost)
 - *č, ž, ř* – z Husova punctu rotundu
 - ale:
 - [|] = [š] + na konci slova zvláštní znak pro *š* – z typografických důvodů
 - *dě, tě, ně* = [d'e, t'e, n'e] jako dnes
 - *w* = [v]
 - *v* na začátku slova = [u] *vtě* [| ený = utěšený
 - *l* se smyčkou = tvrdé *l* – nedůsledně
 - *au* = [ou] až do pol. 19. stol.
- tento pravopis přetrval až do doby NO

slovníky

spolu s mluvnickou kodifikací podporovaly ustálení spisovného jazyka

Klaret - Bartoloměj z Chlumce –na konci 14. století zaměřen na odbornou tematiku, nyní je cílem zachytit celou slovní zásobu češtiny

- latinsko-české, 3 i vícejazyčné slovníky – řada, od poč. 16. století i tištěné
- Daniel Adam z Veleslavína: *Nomenclator quadrilinguis*, 1598 – věcně řazený (č., lat., něm., řeč.)
 - *Silva quadrilinguis*, 1598 – abecedně řazený, tytéž jazyky
- zde zachycena relativně úplná dobová slovní zásoba češtiny

mluvnice

- mluvnická pozorování obsažena již v (pravděpodobně) Husově spise De orthographia Bohemica – cca 1411
- Beneš Optát, Petr Gzel, Václav Filomates: Grammatika česká, 1533 Náměšť nad Oslavou – náměšťská mluvnice – další vydání tiskem 1543, 1588, 1643
 1. orthographia (Optát) – bratrský pravopisný úzus – s odchylkami u velkých písmen
 2. ethymologia (Filomates) – „nauka o jazykové správnosti“ – pravopisná pravidla a stylistické rady
ne mluvnice v dnešním slova smyslu – systematická
- Jan Blahoslav: Grammatika česká, 1571 rkp.
 - komentář k předchozímu + poznámky Přidání některých věcí k Grammatice české příhodných – slova a rčení – vhodná/ ne- - pro církevní jazyk
+ sbírka přísloví Matěje Červenky doplněná vlastním materiálem
- Matouš Benešovský zvaný Philonomus: Grammatica Bohemica, 1577
přehled českých paradigmát – úmysl sestavit úplnou mluvnici, ne zcela se zdařilo

další dílo Knížka slov českých vyložených, asi o 10 let později

-etymologické výklady některých českých slov, využil znalosti slovanských jazyků, především ruštiny, snad využil knihovny emauzského kláštera Na Slovanech, kde nějaký čas působil jako opat, než sesazen pro stíznosti na jeho chování, o tom zpráva císaři

„I toho také nemůžeme pomínouti mlčením, kterak z toho kláštera udělal nám krčmu, hned prvé při počátku bytu svého v něm udělal plac kuželkám, (...) a ted' voženiv se, pojav sobě ženu šenkýřku, načav víno, (...) šenkoval, zjednal i trubače, a co se mu při tom zlého stalo, on dobře ví. Naposledy i toho musíme dotknouti, kterak nějakou Salomenu, když pro své neřády katem z města pražského vymrskána a vyvedena byla, tu přijav k sobě v Libáni i v Oujezdě na panství vysoce urozeného p. viléma z Rožmberka při sobě ji zdržoval osm let, jsa s ní živ neřádne a ještě tu v Slovanech v domku jednom nechává ji s jedním krejčím.“¹

-jeden z prvních, kdo se zajímal o starou češtinu i jiné slovanské jazyky

přečíst text

-jeho výklady nejsou etymol. v dnešním slova smyslu – puristické stanovisko, proti neslovanským výrazům, např. i řeckému *bibli*, které ovšem sám užíval, dále etymologie záminkou k teologickým a filosofickým výkladům mnoha termínů; přičemž některá slova ho přitahují, opakovaně se k nim vrací, jiná opomíjí – nesystematické, zlomkovité; množství nápadů, námětů, které jen načrtnuty...

- Vavřinec Benedikt Nudožerský: Grammaticae bohemicae Libri II, 1603
 - první česká mluvnice dle dnešních měřítek – 1. komplexní popis jazyka
 - úvodní poznámky o výslovnosti a pravopisu + tvarosloví
 - 2. číst skladba

¹ Koupil, ed, s. xiii.

- vcelku gramatický úzus Bible kralické, ale *ej* místo *y* a *dobryho*, *dobry vino*
 - o zavrhuje duál
 - o přivl. adj. aají jmenné i složené skloňování
 - (*Janova – Janového bratra*)
- vychází z dobového úzu, nechce jej regulovat
- vymanol se z vlivu latinských gramatik, významný objev – kategorie vidu , dle N. dvě slovesná témata = perf. a imperf. slovesa